

sociaal-economische gevolgen te weinig aan bod. Verder kan nog opgemerkt worden dat vooral de industriële revolutie in de stad, en niet in de provincie Antwerpen, het onderzoeksobject bij uitstek is van de diverse deelstudies.

Al bij al is het echter zondermeer duidelijk dat deze studie een welkome en uitstekende bijdrage vormt tot de geschiedenis van de industriële revolutie in Vlaanderen.

J. Blomme

E. Lamberts, ed., *De kruistocht tegen het liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw* (Kadoc jaarboek (1983); Leuven: Universitaire Pers-Kadoc, 1984, 361 blz., BF 1250,-, ISBN 90 6186 159 4).

Zowel in de achttiende als in de negentiende eeuw had het begrip ultramontaan vooral een negatieve betekenis. Het werd meestal gebruikt ter aanduiding van die katholieken, die hun gehoorzaamheid aan het pauselijk gezag boven die aan iedere andere wereldlijke of geestelijke autoriteit stelden. Als scheldwoord ademt de term een beschuldiging van onbetrouwbaarheid en een gebrek aan patriottisme. In het negentiende-eeuwse België kreeg het ultramontanisme een sterk politieke lading. De Belgische afscheiding was bevochten door een monsterverbond van liberalen en katholieken. Het resultaat was een natie met een liberale constitutie, waarin de scheiding van kerk en staat geproclameerd werd. Ook na de revolutie van 1830 bleven katholieken en liberalen samenwerken. Onder de vlag van het unionisme werd België tot 1847 door katholiek-liberale coalities geregeerd. Niettemin had paus Gregorius XVI in 1832 in zijn encycliek *Mirari Vos* het liberaal-katholicisme, dat de Belgische grondwet mede mogelijk had gemaakt, veroordeeld. En alhoewel het unionisme de katholieke kerk in België bepaald geen windeieren legde, waren de Belgische katholieken sinds 1830 in twee kampen verdeeld. De zogenaamde liberaal-katholieken verdedigden hun 'pact met de duivel' en hadden kernpunten van het liberalisme, waaronder de scheiding van kerk en staat, geaccepteerd. Sociaal gezien vertegenwoordigde deze groepering vooral de stedelijke burgerij en de jonge clerus.

Daartegenover stonden zij die het liberalisme met een beroep op Rome krachtig afwezen. Deze conservatieven streefden naar een herstel van de maatschappelijke orde zoals die vóór de Franse revolutie had bestaan en waarin de kerk een centrale positie had ingenomen. Het ultramontaanse standpunt vond met name steun in de kringen van de hoge clerus en de aristocratie. De ultramontaanse minderheid won in de jaren zestig en zeventig aan invloed, zowel als gevolg van internationale ontwikkelingen als van gebeurtenissen in België zelf. Van 1857 tot 1870 regeerden liberale kabinetten, die de invloed van de kerk zoveel mogelijk wilden reduceren. De ultramontaanse roep om een confessionele partij leek gerechtvaardigd door het groeiende anticlericalisme. Vanuit Rome kregen de ultramontanen een steun in de rug door de encycliek *Quanta Cura* (1864) met de bijgevoegde *Syllabus Errorum*, beide oorlogsverklaringen aan het liberalisme. Ook de verwickelingen rond de kerkelijke staat en het onfeilbaarheidsdogma speelden de ultramontanen in de kaart. Tegen het einde van de jaren zeventig keerde echter het politieke fortuin van de ultramontanen. Terwijl zij in Pius IX een machtige sympathisant bezaten, kwam de ralliementpolitiek van

Leo XIII hen op een pauselijke veroordeling te staan. Dankzij een met grote inzet gevoerde schoolstrijd (1878-1884) versterkten zij evenwel hun positie in België weer en in 1884 sloten liberaal-katholieken en ultramontanen zich tegenover de liberalen politiek aan. Daarna verdwenen de ultramontanen als zelfstandige politieke factor uit het beeld.

In dit jaarboek van het Leuvense katholiek documentatie en onderzoekscentrum is de Belgische ultramontaanse beweging geportretteerd. In een achttal artikelen komen verschillende aspecten aan de orde. Voor de documentatie is zowel uit gepubliceerd als uit ongepubliceerd materiaal geput en ook licentiaatsverhandelingen vormen nogal eens de basis voor de studies, die zonder uitzondering van een hoog kwaliteitsgehalte zijn. Geopend wordt met een artikel van J. Roegiers, waarin de oorsprong van het begrip ultramontanisme wordt nagegaan; de auteur constateert dat de term rond 1700 al in de Zuidelijke Nederlanden bekend is. Eindredacteur Lamberts leverde twee bijdragen: een bijzonder helder overzichtsartikel over de ultramontaanse stroming van 1830 tot 1914 en een kleine, maar fraaie biografie van graaf Joseph de Hemptinne, een Gentse textielabrikant en tevens een van de markantste ultramontaanse leiders. Deze vertrouweling van Pius IX oefende grote invloed uit, maar kwam tenslotte door zijn extreme opvattingen in een isolement terecht.

Een facet dat wellicht wat disproportionele aandacht krijgt is dat van de pers. Maar liefst drie artikelen zijn hieraan gewijd. B. Cornelis beschrijft de geschiedenis van het Gentse orgaan *Le Bien Public*, de belangrijkste ultramontaanse krant. M. Pluy-mers neemt *Le Catholique* voor haar rekening, een blad met een aanzienlijk radicalere toonzetting dan *Le Bien Public*. De krant verkeerde vanaf de start in 1865 in doodsnoed en gaf vier jaar later de geest, maar ondanks deze korte levensduur verschaft het artikel van mevrouw Pluy-mers een goed inzicht in het gedachtengoed van de reactionaire voorhoede van het ultramontanisme. De derde periodiek, in het jaarboek door J. Geens besproken, is 't *Jaer 30*' in tegenstelling tot het Brusselse eliteblad *Le Catholique* een Vlaams volksblaadje, dat het ultramontanisme in brede kring moest verspreiden. De redactie lag in handen van de bekende priester-schrijver Guido Gezelle.

De uitwerking van het sociaal-politieke motief valt, vergeleken met de uitgebreide aandacht voor de pers, wat mager uit. J. L. Soete analyseert de invloed van de ultramontanen op de totstandkoming van de katholieke politieke formatie van 1884, maar hij vertelt niet veel meer dan reeds bekend was uit zijn artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* uit 1983. Interessanter is daarom het verhaal van J. de Maeyer, dat over de corporatieve maatschappijconceptie van het ultramontanisme gaat.

Ondanks de waardering die het geheel verdient, wil ik toch een kanttekening bij een centrale stelling in de bundel plaatsen. Zonder uitzondering gaan de auteurs ervan uit dat het ultramontanisme een beslissende bijdrage aan de Belgische verzuiling geleverd heeft. In tegenstelling tot het begrip ultramontanisme wordt de term verzuiling echter nergens nader gepreciseerd, en naar theoretische literatuur rond de verzuilingsproblematiek zoekt men vergeefs in de bibliografie. Bij gebrek aan een duidelijke conceptie van het begrip verzuiling blijft een aantal vragen rond de relatie tussen het ultramontanisme en de verzuiling onbeantwoord. De belangrijkste daarvan is mijns inziens hoe het theocratische karakter van het ultramontanisme, dat nauwelijks onderscheidde tussen godsdienstige en profane functies, te rijmen valt met de voor de verzuiling zo typerende aanvaarding van het levensbeschouwelijk pluralisme. Direct daarmee samenhangend: werd het conservatieve verzet tegen de

verzuiling — bijvoorbeeld tegen een autonome katholieke arbeidersbeweging — niet in belangrijke mate gemotiveerd vanuit het ultramontaanse denken? Dat van het ultramontanisme een confessionaliserende werking is uitgegaan valt niet te betwisten, maar confessionalisering is niet hetzelfde als verzuiling. Waar de verzuiling een aanpassing aan de moderne samenleving impliceerde, kon zij rekenen op verzet van hen die de standenmaatschappij van vóór de Franse revolutie als ideaal voor ogen zweefde. En waren dat niet juist de ultramontanen? Er zijn daarom heel wat vraagtekens te stellen bij de bijna axiomatische wijze, waarop Lamberts cum suis het verband tussen de Belgische verzuiling en het ultramontanisme voorstellen.

H. Righart

J. Th. J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Dissertatie Leiden 1983; Weesp: Van Holkema & Warendorf, 1983, 310 blz., f49,95, ISBN 90 269 4752 6).

In zijn Leidse proefschrift schetst de politicoloog Van den Berg een beeld van de veranderingen in de sociale achtergrond van de leden van de Tweede Kamer in een tijdvak van 120 jaar beginnend bij de grondwetsherziening van 1848. Hij doet dat met behulp van gegevens ontleend aan de databank van het Parlementair Documentatiecentrum (PDC) van de Rijksuniversiteit Leiden (gevestigd te Den Haag). Omdat deze gegevens vrijwel alle ontleend zijn aan gedrukte naslagwerken en andere gemakkelijk toegankelijke openbare bronnen, vertoont het bestand nogal wat lacunes en zwakke plekken. Aanvullend onderzoek, bijvoorbeeld in particuliere archieven, zou echter veel tijd vergen. Van den Berg heeft — terecht — prioriteit gegeven aan het zo snel mogelijk beschikbaar maken van een overzicht van de gegevens in het biografisch archief van het PDC. Met die gegevens is het goed mogelijk een beeld te geven van de ontwikkelingen in het onderzochte tijdvak. In de eerste decennia na 1848 wordt de Kamer — het is geen verrassing — gedomineerd door leden van adellijke, patricische of anderszins aanzienlijke afkomst, in overgrote mate juridisch geschoold en vaak met een juridische en/of bestuurlijke beroepsachtergrond. Een relatief groot deel der kamerleden is afkomstig uit provincieplaatsen, waarmee zij ook na hun verkiezing doorgaans hecht verbonden blijven door wat de schrijver aanduidt als 'regionaal particularisme'. In de loop van de jaren tachtig van de vorige eeuw begint er wat te veranderen in de samenstelling van de Kamer, die tot dan toe volgens de schrijver veel weg had van een 'notabelensociëteit'. Pas bij het einde van de eerste wereldoorlog is dit overgangstijdvak voorbij. In het interbellum heeft 'het notabelenkarakter van de Kamer... plaats gemaakt voor een brede vertegenwoordiging van allerlei lagen en groepen in de samenleving. Achteraf sociaal de meest brede en representatieve Kamer; misschien kan men ook zeggen: de meest democratische Kamer in de parlementaire geschiedenis' (258), zo vat de schrijver zijn karakteristiek van deze periode samen. Na de tweede wereldoorlog ziet hij de recruiteringskanalen, in samenhang met de professionalisering van het kamerlidmaatschap, weer smaller worden, een proces dat er in de jaren tachtig toe geleid heeft dat de Kamer 'de werkplaats van beroepspolitici' (259) is geworden.